

ОСНОВНІ ПІДХОДИ, НА ЯКИХ БАЗУЄТЬСЯ ПОЛІТИКА ДЕРЖАВ ЩОДО НЕЛЕГАЛЬНОГО ОБІГУ НАРКОТИКІВ

Волощук А. М.

За даними ООН, наразі у світі налічується 200 мільйонів споживачів наркотиків. Щорічний прибуток від незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів становить від 55 до 400 мільярдів доларів, що складає не менше 8 % світового валового продукту. Крім того, слід зауважити, що незаконний обіг наркотиків справляє негативний вплив на навколишнє середовище. Так, незаконне виробництво коки є причиною збезліснення 2,5 млн. га тропічних лісів Амазонки. Цифри говорять самі за себе. Щоб привернути увагу всього суспільства до проблеми незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів, весь світ щороку 26 червня відзначає День боротьби з наркоманією.

Державна політика будь-якої країни у сфері протидії незаконному обігу наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів ґрунтується насамперед на політичній і соціальній лінії управління, які сповідує держава. З огляду на відносно невеликий термін існування України як незалежної, правової, демократичної держави, їй бракує досвіду у вирішенні багатьох важливих питань з різних галузей діяльності, зокрема протидії незаконному обігу наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів. Тому доцільним є використання позитивного досвіду інших країн.

Для визначення того, який саме підхід до вирішення проблеми незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів є найбільш дієвим і вдалим, слід на основі аналізу зарубіжного досвіду дослідити особливості різних державно-правових підходів до протидії правопорушенням у сфері незаконного обігу наркотиків, у процесі чого виявити позитивні та негативні моменти, а також розробити певні пропозиції щодо вдосконалення державної політики України в цій сфері.

Узагалі, всі країни в межах нашого дослідження можна поділити на країни походження, транзиту й споживання наркотиків. Проте в рамках цього підрозділу нас більше цікавить класифікація держав залежно від їх наркополітики. У цьому аспекті всі країни, на нашу думку, можна поділити на дві групи.

До першої групи слід відносити країни, в яких спостерігається неприйнятне ставлення як до розповсюдження, так і до вживання наркотиків, країни з так званою обмежувальною наркополітикою (Іран, Китай, США, Російська Федерація та інші). Така наркополітика має на меті стримати вживання наркотиків і запобігти пов'язаним з ним шкідливим наслідкам, використовуючи правову систему й інші методи. Країни, віднесені до першої групи, можна умовно поділити на підгрупи залежно від суворості санкцій, що застосовуються до осіб, які вчинили правопорушення у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів, на країни з репресивною та країни з рестриктивною (стримувальною) державною політикою. У країнах з репресивною наркополітикою за такі правопорушення передбачено максимально жорсткі санкції, переважно - смертна кара.

Взагалі, смертна кара за правопорушення у сфері незаконного обігу наркотиків існує в 32 країнах світу,

переважно в Азії та на Близькому Сході. На практиці найчастіше застосовують смертну кару в Китаї, Ірані, Саудівській Аравії, В'єтнамі, Сінгапурі та Малайзії. В арабських країнах страта здійснюється, як правило, шляхом відрубання голови, у колишніх французьких колоніях - розстрілом, у британських - через повішання. У Саудівській Аравії, наприклад, за правопорушення у сфері незаконного обігу наркотиків за місяць може бути страчено до 40 осіб, також і іноземців, зокрема, у 2008 р. щонайменше 17 з 22 страчених там осіб, які вчинили правопорушення у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів, були іноземцями. В Індонезії у 2009 р. зі 111 засуджених до смертної кари 56 було страчено за незаконний обіг наркотиків, і приблизно "чотири з п'яти" з них були іноземцями. В Ірані у 2009 р. було страчено 172 правопорушники у сфері незаконного обігу наркотиків. Страта проходить зазвичай у найбільш велелюдних місцях, присутність жінок заохочується. У засудженого до довічного ув'язнення або смертної кари конфіскується майно. Відповідно до статистичних даних ООН Іран очолює список країн, де в значних обсягах було конфісковано й знищено наркотики. Водночас ця країна займає перше місце у світі за кількістю залежних від героїну та опіуму на душу населення - 1 з 17 є регулярним споживачем, 20 % населення у віці від 15 до 60 років вживають наркотики час від часу. Справа в тому, що Іран має 2 тис. км спільного кордону з Афганістаном, Пакистаном та Іраком. Через відсутність відповідних систем безпеки наркотики контрабандою потрапляють до Ірану.

Афганістан має світову монополію на культивування опійного маку, який служить сировиною для виготовлення найбільш небезпечного у світі наркотику - героїну. В Афганістані виробляється 92 % від загальносвітового обсягу опійного маку. Опійні плантації для селянства уявляються найбільш рентабельним видом рослинництва, у порівнянні з яким явно програють інші агрокультури. 75 % дорослого населення Афганістану саме в цій сфері має єдине джерело засобів до існування. Щоби протистояти загрозам, створюваним афганськими опіатами, держави повинні вживати заходи, які охоплюють усі ланки цього ланцюга: з метою зменшення попиту на наркотики - профілактика наркоманії; з метою зменшення пропозиції наркотиків - притягнення до відповідальності торговців наркотиками, а також надання допомоги селянам.

Так, усі країни погодилися з необхідністю об'єднання зусиль для допомоги країнам, які є постачальниками наркотичних засобів, у їх протидії незаконному обігу наркотикам. На сьогодні фокус боротьби з наркотиками в цих країнах змістився зі знищення врожаю на забезпечення альтернативних джерел засобів для існування. Так у Марокко міністерство туризму прагне розробити концепцію сільського туризму на півночі як альтернативу господарству канабісу в цьому регіоні.

Слід ще раз підкреслити, що в країнах з репресивною наркополітикою часто до смертної кари засуджуються іноземці, що не може не привертати увагу міжнародних організацій. Комісія з прав людини, Комітет з прав люди-

ни, Спеціальний доповідач ООН з позасудових, сумарних і довільних страт, а також деякі національні суди визнали, що засудження до смертної кари є порушенням норм міжнародного права. Такі покарання абсолютно непропорційні вчиненням злочинів, крім того, є дані про те, що вони не сприяють скороченню споживання наркотиків і зниженню кількості злочинів, пов'язаних з наркотиками.

Менш жорстка відповідальність за незаконний обіг наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів передбачена в країнах із рестриктивною антинаркотичною політикою, зокрема в США, де справи про правопорушення у сфері незаконного обігу наркотиків виведені в окреме судове провадження з окремими судами, що забезпечує більш ефективну й кваліфіковану роботу суддів. На нашу думку, з огляду на соціально-економічну ситуацію в Україні сьогодні, створення окремих судів вбачається неможливим. Більш доцільною в такій ситуації вбачається підготовка спеціалізованих суддів з питань незаконного обігу наркотиків.

Отже, у країнах першої групи класифікації проголошується нульова терпимість до наркотиків. Ця політика протиставляється іншій - політиці зменшення шкідливих наслідків, яка застосовується в країнах другої групи класифікації, переважно в країнах Європейського Союзу (Голландія, Велика Британія, Бельгія, Данія, Чехія, Швейцарія та інші).

Уряди цих країн розробили моделі, які передбачають легалізацію наркотиків, що, на їх думку, одночасно впливатиме на скорочення обсягів їх розповсюдження й вживання.

Залежно від ступеня легалізації, можна виділити три основні моделі: медичну, "пасивного продажу" й ліберальну. Головна мета медичної моделі полягає в наданні медичним працівникам виключного права призначати вживання заборонених наркотичних засобів і психотропних речовин. Тут передбачаються такі форми обмеження, як видача в аптеках героїну лише малими ін'єкційними дозами з вживанням його на місці отримання. Модель "пасивного продажу" орієнтує на створення в кожній країні державної монополії на виробництво, переробку, ввезення й продаж заборонених наркотичних засобів і психотропних речовин. Вона, на думку її прихильників, спрямована на забезпечення наявності цих засобів і повністю виключає будь-яку форму ринкових відносин у цій сфері. Ліберальна модель полягає в принципі - попит-пропозиція, що надає можливість впливати на поширення наркотиків і ціну на них. Паралельно з розробленням подібних моделей виникло поняття, яке спрямоване на мінімізацію негативних наслідків вживання наркотиків (drag harm reduction). Воно зорієнтоване на те, що наркотики - це феномен, який не може бути відокремлений від сучасного світу й потребує максимально можливої адаптації, а також не на ведення боротьби з наркоманією, а на намагання зменшити негативні наслідки від вживання.

Прихильники такої державної політики наголошують на необхідності змінити ставлення до вживання наркотиків, як до злочину, на ставлення, як до проблеми охорони здоров'я, і перейти від покарання до лікування залежних споживачів наркотиків. Вони наводять Колумбію як приклад вад обмежувальної політики. Протягом десятиліть у Колумбії реалізовано майже всі можливі заходи по боротьбі з торгівлею наркотиками, результати яких не були пропорційні величезній кількості ресурсів, які були інвестовані, а також людським втратам. І напо-

лягають на тому, що довгострокове вирішення проблеми наркотиків полягає в скороченні попиту на наркотики в основних країнах-споживачах. Як нова пропонується парадигма, заснована на трьох основних директивах: лікування наркоманів як питання суспільної охорони здоров'я; скорочення споживання наркотиків шляхом інформаційної освіти та профілактики; фокусування репресій на організовану злочинність.

У минулому десятилітті ряд країн, включаючи Португалію, Мексику, Аргентину й Республіку Чехію, перейшли до стратегії декриміналізації та депеналізації вживання наркотиків для протидії злочинності, пов'язаної з незаконним обігом наркотиків. На їхню думку, цей підхід повинен допомогти уникнути перенаселення в тюрмах і зменшити навантаження на судову систему. У Португалії у 2001 р. було прийнято національний закон, відповідно до якого було декриміналізовано всі наркотичні речовини, включаючи героїн і кокаїн. І як наслідок, з 2001 р. у Португалії збільшилася кількість людей, що звертаються за лікуванням, значно знизилися показники захворювань, що передаються статевим шляхом, і смертельних випадків, пов'язаних з вживанням наркотиків.

Проте, на нашу думку, статистичні дані щодо смертей, пов'язаних з наркотиками, у країнах другої групи не відображатимуть реальної картини, адже в них переважно не прагнуть уточнювати поняття смерті, пов'язаної з наркотиками. Так, у Нідерландах вирішили не звертати уваги на всі інші причини смерті, пов'язаної з наркотиками, крім передозувань. А у Швеції, навпаки, влада протягом багатьох років збирає комплексну статистику по випадках смертей, пов'язаних з наркотиками. Наприклад, самогубство, при виявленні в крові канабісу, розглядається як смерть, пов'язана з наркотиками. Сюди включаються й випадки загибелі водіїв у дорожньо-транспортних пригодах, якщо вони перебували під впливом будь-якого незаконного наркотику. Однак навіть у ряді країн з обмежувальною антинаркотичною політикою у зведеннях фігурують винуватці ДТП лише в стані алкогольного сп'яніння, а випадки наркотичного сп'яніння залишаються поза увагою статистики, хоча в крові сліди вживання наркотичних засобів зберігаються близько місяця. Крім того, у комплексну статистику, на нашу думку, повинні входити випадки вбивств, учинених у стані наркотичного сп'яніння.

Отже, ми вважаємо, що було б доцільно обговорити на міжнародному рівні можливість надання права співробітникам правоохоронних органів відбирати необхідні аналізи для встановлення вмісту в організмі наркотичних засобів і психотропних речовин у всіх, хто заарештовується на місці злочину за підозрою в його вчиненні. До речі, у Швеції з 1993 р. поліцейські мають повноваження вимагати від людини, яку вони підозрюють у вживанні наркотиків (підставою є візуальне спостереження або ознак споживання, або самого факту споживання наркотиків), здати аналіз сечі, який використовується як доказ у суді. Така міра сприяла б кращому розумінню того, який вплив на суспільство справляє зловживання наркотиками й, крім того, які наслідки вживання різних препаратів. У результаті проведених досліджень науковці дійшли висновку, що особи, які вживають кокаїн, більше вчиняють насильницькі правопорушення; метамфетамін - побутове насильство, жорстоке поводження з дітьми, пошкодження майна та вбивства; героїн - крадіжки; екстазі - продаж і зберігання наркотиків; інші речовини - рогіпнол ("Roofies"), кетамін ("Special K") - згвалтування.

Слід зазначити, що люди завжди розуміли небезпеку, пов'язану з наркотиками, однак у наш час всьому потрібні наукові докази. Щодо таких препаратів, як героїн і амфетамін, ми можемо певнено сказати, що питання про їх шкоду вирішено. Але якщо йдеться про екстазі й канабіс, багато хто, як і раніше, сумнівається. Коли 30 років тому в Нідерландах обговорювалося питання, який шлях у боротьбі з наркотиками варто обрати, було досягнуто єдності в тому, що героїн і кокаїн - небезпечні наркотики, з якими треба боротися. Водночас щодо негативного впливу на людину й суспільство продуктів конопель згоди досягти не вдалося. Виходячи з цих міркувань і було сформульовано голландську наркополітику. Оскільки Голландія користується репутацією країни вседозволеності щодо наркотиків, її антинаркотична політика заслуговує більш докладного розгляду. Існує міф, що "легкі" наркотики там легалізовані й продаються без обмежень через мережу так званих "кав'ярень" (coffee shops). Насправді всі наркотики, перераховані в міжнародних конвенціях, у Голландії заборонені. Це означає, що транспортування, продаж, виробництво й зберігання цих речовин тут переслідується за законом, порушення якого загрожує тюремним ув'язненням на строк від 1 місяця до 8 років. Однак у Нідерландах не переслідують людей за вживання наркотиків.

Незважаючи на заборону, "кав'ярні" продають "легкий" наркотик, тобто закон є, але не виконується. Проте власники кав'ярень повинні дотримуватися суворих правил. Зокрема, в одні руки, тільки особам не молодше 18 років продається суворо мінімальна кількість наркотичних засобів. Наркотики в країні не можна рекламувати, не можна торгувати "важкими" наркотиками й, нарешті, у "кав'ярнях" не можна одночасно зберігати більше встановленої кількості наркотичних засобів. Передбачалося, що продаючи менш небезпечний препарат окремо, можна буде розділити наркоринок так, щоб влада могла сконцентрувати ресурси на так званих важких наркотиках.

Стрижнем голландської наркополітики стало положення про те, що канабіс, може, і не дуже бажаний, але й не особливо небезпечний. Хоча розділений наркоринок не призвів до зменшення числа осіб, які зловживають кокаїном, героїном, амфетаміном або екстазі в порівнянні з іншими країнами, голландці не бажать визнавати, що їхню політику було засновано на хибних уявленнях. Нове знання вимагало б її розвороту на 180 градусів. Знання, яким володіє громадськість, повинно бути глибоко обґрунтоване. Необхідне не тільки розуміння того, що канабіс небезпечний, але й наявність загального знання та статистичних даних про те, що в інших країнах, які проводили іншу наркополітику, результати набагато кращі. Але навіть це не гарантує змін, оскільки для цього потрібне невдоволення, яке має бути настільки сильним, щоб переважити ті негативні моменти, які спричиняють політичні зміни. Наприклад, обмеження людських свобод може здаватися більшим недоліком, ніж шкідливий вплив канабісу. Саме з 70-х років ХХ ст., коли голландський уряд легалізував марихуану, що суперечило всім міжнародно-правовим документам у цій сфері, відбувся розкол на рівні стратегії обмеження наркотичних засобів. І зараз голландці, як і раніше, вважають, що вчинили правильно, легалізавши, хоча й з певними обмеженнями, торгівлю наркотичними засобами в спеціально відведених для цього кав'ярнях і проводячи ліберальну політику щодо всіх форм їх споживання. Такий підхід базується, на їх думку, на принципі "зменшення шкоди", нехай навіть через

збільшення кількості споживачів наркотичних засобів.

У багатьох країнах законодавча реформа розвивається приблизно в цьому ж напрямі. У 2005 р. в Австралії було прийнято закон, який декриміналізував марихуану. У 2008 р. у Мексиці після тривалої й безуспішної протидії наркотрафіку із застосуванням жорстких законодавчих заходів також було прийнято закони, які декриміналізували вживання наркотиків. У багатьох країнах Латинської Америки зберігання для особистого споживання декриміналізовано, або за постановою суду, або законодавчим шляхом. Ці заходи було підтримано політиками найвищого рангу, включаючи колишніх президентів. У Німеччині зберігання для особистого споживання заборонено, але для поліцейських і прокурорів розроблено інструкції про те, що вони повинні утримуватись від застосування покарань. У деяких юрисдикціях Сполучених Штатів доступ споживачів наркотиків до послуг зі зменшення шкоди захищають судові накази, які забороняють поліції заарештовувати учасників програм обміну голків і шприців за зберігання наркотиків на підставі перебування у використаних шприцах залишків наркотиків, чи накази поліцейських управлінь про те, щоб поліція не патрулювала вулиці біля пунктів обміну голків і шприців. Загалом, принаймні у 27 містах світу, зокрема у Швейцарії, Німеччині, Австралії і Канаді, створено контрольовані пункти споживання наркотиків, де споживачі наркотиків можуть робити ін'єкції в безпечній обстановці з дотриманням санітарно-гігієнічних норм без ризику арешту чи переслідувань за зберігання заборонених наркотиків. Цікавим є досвід Іспанії, яка в 1985 р. запровадила "голландську модель" часткової легалізації наркотиків. У результаті кількість лише зареєстрованих наркоманів у країні збільшилась із 200 тис. до 1,5 млн. У зв'язку із цим, у 1992 р. внесено зміни до кримінального законодавства Іспанії, які встановили жорстку відповідальність за незаконний обіг наркотиків. За КК Іспанії за незаконне зберігання канабісу передбачено позбавлення волі строком від десяти до сімнадцяти років, а за ті ж дії з іншими наркотиками - від чотирнадцяти до двадцяти трьох років.

Слід зазначити, що в більшості країн другої групи наркотики розподілені на класи за важкістю (наприклад, у Великій Британії - клас А, клас В і клас С; у Голландії - "легкі" і "важкі"). Ця класифікація зазвичай визначає й рівень санкцій, які передбачені за правопорушення, що пов'язані з незаконним обігом наркотиків. Наприклад, в європейських країнах за розповсюдження та збування наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів можна отримати такі тюремні строки: Велика Британія, Греція та Австралія - аж до довічного; Австрія, Франція та Швейцарія - до 20 років; Данія й Німеччина - до 15 років; Швеція - до 10 років; Угорщина - до 8 років; Польща - до 7,5 років; Італія - від 2 до 20 років. У країнах Азії й Африки передбачено ще більш тривалі строки тюремного ув'язнення: в Індії - до 20 років, у Шрі-Ланці та Кенії - до 10, у Кот-д'Івуар - від 3 місяців до 5 років, в Японії, Таїланді, Єгипті, Нігерії - до довічного. У Латинській Америці можна потрапити до тюрми на: 20 років у Венесуелі, до 15 - Аргентині, Еквадорі та Коста-Ріці - до 12.

У деяких країнах законодавство передбачає відповідальність і за вживання наркотиків певного класу. Це Франція (позбавлення волі на строк від 2 місяців до року й значний штраф), Греція (від 2 до 5 років), Австралія (2 роки й штраф) і Швейцарія (від 1 дня до 3 місяців або штраф). Отже, у цих країнах наші туристи можуть опи-

нитися на лаві підсудних, адже в Україні передбачена відповідальність лише за публічне вживання наркотиків. На нашу думку, доцільно зобов'язати туристичні фірми поміщати в інформаційних буклетах інформацію такого роду.

Отже, різні країни світу застосовують до споживачів, виробників і розповсюджувачів наркотиків різні за своєю суворістю санкції.

Наркополітика - відображення в конкретних законах і програмах підходу держави до таких неминучих для сучасного суспільства явищ, як обіг наркотичних засобів та психотропних речовин, і людей, які їх незаконно вживають.

Протягом століть людством були використані всі можливі заходи впливу на суспільні відносини, що виникають у зв'язку з незаконним обігом наркотиків. З метою покарання, "перевиховання" або знищення носіїв відповідної девіантної поведінки застосовувались різні види покарання: катування та смертна кара (розп'яття, вибивання ніздрів носа, забиття палицями або камінням, розстріл, повішення, колесування, спалення заживо, замурування живцем, заливання розплавленого металу тощо), а також тривалі строки ув'язнення. Смертна кара як міра покарання на сьогодні зберігається в 58 країнах, а в 32 з них вона передбачена саме за правопорушення у сфері обігу наркотиків, переважно в Азії та Близькому Сході. Проте наркоманія й незаконний обіг наркотиків постійно відроджувалися, при цьому в деяких випадках більшою кількісною та якісною мірою.

Значне зростання наркоманії, що відбувалося в країнах Західної Європи в 60-70 роках минулого століття, і так звана криза "покарання" змусило провідні Західноєвропейські країни усвідомити неефективність традиційних засобів контролю за наркозлочинністю, що призвело до пошуку нових альтернативних рішень як стратегічного, так і тактичного характеру.

Аналіз зарубіжного законодавства й заходів протидії незаконному обігу в країнах Європейського союзу та США свідчить про поступовий перехід цих країн від політики "війни з наркотиками" з одночасним поширенням наступних концепцій зменшення шкоди від немедичного

вживання наркотиків:

запровадження замісної підтримувальної терапії;
декриміналізація певних видів діянь за малозначні проступки;

заміна позбавлення волі для наркозалежних осіб низкою інших гуманних видів покарання тощо.

Література

1. Джабраїлов Х.А. Проблемы политического урегулирования локальных конфликтов в современном мире: автореф. дис. на здобуття ступеня канд. політ. наук / Х.А. Джабраїлов. -М.: РАЕС, 2003. - 20 с.

2. Телічкін О.О. Правоохоронна діяльність у сфері забезпечення міжнародного миру і безпеки: організаційно-правові засади: дис.... доктора юрид. наук: 12.00.07 / Олексій Олексійович Телічкін - Х. - 2004. - 428 с.

3. Гридчин А.А. Повышение готовности персонала миротворческих организаций к регулированию региональных конфликтов: автореф. дис. на соискание ученой степени доктора социолог, наук: 22.00.08 [Електронний ресурс] / Александр Анатольевич Гридчин — Орел, 2009. — 43 с. - Режим доступу: <http://www.dissers.ru/avtoreferati-dissertatsii-sotsiologiya/a72.php>

4. Заросило В.О. Адміністративно-правове забезпечення участі працівників органів внутрішніх справ України у міжнародній миротворчій діяльності: автореф. дис. на здобуття наук, ступеня доктора юрид. наук: 12.00.07 / Володимир Олексійович Заросило - К.: "ДКС Центр" 2009. - 40 с.

5. Memorandum of understanding between the International Criminal Police Organization-Interpol and the United Nations Interim Administration mission in Kosovo on Co-operation in crime prevention and criminal justice [Електронний ресурс] // Interpol 8 Dec 2005. - Режим доступу: <http://www.interpol.int/Public/ICPQ/LegalMaterials/cooperation/agreements/UNMIK.asp>

Волощук А.М.

ректор ОДУВС

доктор юридичних наук, доцент

Надійшла до редакції: 07.03.2013